

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Володимир Устименко

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України,
директор Інституту економіко-правових досліджень
НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1094-422X>
v.a.ustymenko@gmail.com

Тетяна Гудіма

кандидатка юридичних наук,
старша наукова співробітниця відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства
Інституту економіко-правових досліджень НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1509-5180>
tsgudima@gmail.com

УДК 346.91

ДЕЯКІ ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ ПОВЕРНЕННЯ КОШТІВ
ЗА ДОГОВОРАМИ РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ

АНОТАЦІЯ. Рефінансування комерційних банків є одним із інструментів грошово-кредитної політики, який базується на функції центрального банку як “кредитора останньої інстанції”. Його сутність на мікрорівні полягає у підтримці ліквідності банків, а на макрорівні – у розширенні грошової маси в економіці країни. У більшості випадків рефінансування здійснюється під заставу облігацій внутрішньої державної позики. Як відомо, цей вид цінних паперів вважається найбільш високоліквідним заставним майном. Це дає гарантію Центральному банку в поверненні рефінансованих коштів, зокрема у разі віднесення банку-позичальника до категорії неплатоспроможних. Зазначене є особливо актуальним, зважаючи на кризові процеси, які останнім часом відбуваються в Україні та призводять до збитковості банківських установ. Протягом 2014–2018 рр. Національний банк України (НБУ) ініціював подання 115 судових позовів з метою повернення неплатоспроможними банками заборгованості за договорами рефінансування. Загальна сума позовних вимог становить 37 млрд грн. Майже за половиною справ вже є ухвалені та спрямовані на виконання рішення суду. Утім, деякі законодавчі протиріччя щодо процедури реалізації заставного майна за договорами рефінансування (у випадку віднесення

банку до категорії неплатоспроможних) значно ускладнюють відповідний процес, призводять до повторного (за новими обставинами) розгляду справ і затягують повернення раніше наданих коштів. Це, як наслідок, завдає негативного впливу на стан і розмір золотовалютних резервів НБУ.

Аналіз різних аспектів реалізації грошово-кредитної політики держави, зокрема й особливостей рефінансування комерційних банків, став об'єктом уваги значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Проте сьогодні все ще залишаються окремі проблеми, зокрема щодо пріоритетності застосування норм різних законодавчих актів у процедурних питаннях повернення таких коштів у випадку віднесення банку-позичальника до категорії неплатоспроможних. Це актуалізує необхідність подальшого наукового пошуку у відповідному напрямі.

Метою статті є усунення законодавчих протиріч у процедурних питаннях повернення коштів у випадку віднесення банку-позичальника до категорії неплатоспроможних.

Методологічну основу дослідження становили сучасні методи пізнання: формально-логічний, аналітико-синтетичний, логіко-юридичний та ін. За допомогою формально-логічного методу здійснено аналіз судової практики, а також нормативно-правових актів, які регулюють відносини, що пов'язані з рефінансуванням банків і виконанням неплатоспроможним банком власних зобов'язань перед кредиторами. Логіко-юридичний метод дав змогу виявити неузгодженості чинного законодавства України у досліджуваній сфері та обґрунтувати пропозиції щодо їх усунення.

Під час аналізу автори дійшли висновку, що суди у спорах із питань виконання неплатоспроможним банком, в якому введено тимчасову адміністрацію та (або) запроваджено процедуру ліквідації, своїх зобов'язань перед кредиторами, повинні враховувати пріоритетність норм Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" відносно інших законодавчих актів України у таких правовідносинах.

Ключові слова: рефінансування; грошово-кредитна політика; Національний банк України; неплатоспроможні банки; порядок реалізації заставного майна; судові спори.

Відповідно до законодавства Національний банк України (далі – НБУ) за допомогою економічних методів і засобів грошово-кредитної політики, зокрема рефінансування, має можливість регулювати обсяг грошової маси, підтримувати ліквідність банківських установ, захищати права та інтереси їхніх клієнтів (як фізичних осіб, так і суб'єктів господарювання (ст. 25 Закону України "Про Національний банк України" далі – Закон про НБУ¹)). У більшості випадків таке фінансування здійснюється під заставу облігацій внутрішньої державної позики. Як відомо, цей вид цінних паперів вважається найбільш високоліквідним заставним майном. Це дає гарантію Центральному банку в поверненні рефінансованих коштів, зокрема у разі віднесення банку-позичальника до категорії неплатоспроможних. Зазначене є особливо актуальним, зважаючи на кризові процеси, які останнім часом в Україні відбуваються та призводять до збитковості банківських установ.

¹ Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>> (дата звернення: 06.09.2020).

Так, протягом 2014–2018 рр. НБУ ініціював подання 115 судових позовів з метою повернення неплатоспроможними банками заборгованості за договорами рефінансування. Загальна сума позовних вимог становить 37 млрд грн. Майже за половиною справ вже є ухвалені та спрямовані на виконання рішення суду². Утім, деякі законодавчі протиріччя щодо процедури реалізації заставного майна за договорами рефінансування (у випадку віднесення банку до категорії неплатоспроможних), значно ускладнюють відповідний процес, призводять до повторного (за новими обставинами) розгляду справ і затягують повернення раніше наданих коштів. Це, як наслідок, завдає негативного впливу на стан і розмір золотовалютних резервів НБУ.

Аналізу різних аспектів реалізації грошово-кредитної політики держави, зокрема й особливостей рефінансування комерційних банків, приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: С. Аржевітін, Ю. Гаркуша, О. Дзюблюк, В. Коваленко, В. Козюк, С. Кораблін, Т. Мельник, В. Міщенко, С. Моїсєєв, М. Савлук, О. Сугоняко, В. Стельмах та ін. Незважаючи на наявність значної кількості досліджень, а також постійне удосконалення механізму рефінансування банків із боку НБУ, все ще залишаються окремі законодавчі протиріччя у процедурних питаннях повернення таких коштів у випадку віднесення банку-позичальника до категорії неплатоспроможних, які зумовлюють необхідність подальшого наукового пошуку у відповідному напрямі.

Метою дослідження є усунення законодавчих протиріч у процедурних питаннях повернення коштів у випадку віднесення банку-позичальника до категорії неплатоспроможних.

Однією з основних проблем, яка призводить до затягування звернення стягнення на заставне майно та повернення раніше наданих коштів рефінансування, є неузгодженість норм різних законодавчих актів, що можуть застосовуватися до відповідних правовідносин. Зокрема, до сьогодні в судовій практиці точаться дискусії щодо співвідношення приписів ст. 73 Закону про НБУ стосовно переважного й безумовного права НБУ, по-перше, задовольняти будь-яку вимогу, яка ґрунтується на здійсненому рефінансуванні банку, оформлену у встановленому законом порядку, за якою настав строк погашення, та по-друге, реалізувати її за допомогою списання у безспірному порядку заборгованості з рахунків банку і відчуження майна, що перебуває у заставі як забезпечення вимог НБУ, із приписами ст. 51 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізич-

² «Національний банк ініціював судові позови до поручителів за кредитами рефінансування на загальну суму 37 млрд грн» (*Національний банк України*, 21.02.2019) <<https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-initsiyuvav-sudovi-pozovi-do-poruchiteliv-za-kreditami-refinansuvannya-na-zagalnu-sumu-37-mlrd-grn>> (дата звернення: 06.09.2020).

них осіб” (далі – Закон)³ відносно того, що Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) затверджує способи, порядок, склад та умови відчуження майна банку, включеного до ліквідаційної маси, у разі потреби організовує консолідований продаж майна кількох банків, що одночасно перебувають у процедурі ліквідації.

Яскравим прикладом у цьому випадку є справа № 910/3009/18 за позовом Публічного акціонерного товариства “Всеукраїнський акціонерний банк” (далі – ПАТ “ВіЕйБі Банк”) в особі Уповноваженої особи ФГВФО до НБУ, про визнання дій Правління НБУ щодо прийняття постанови № 219 “Про звернення стягнення на цінні папери, передані Публічним акціонерним товариством ‘Всеукраїнський акціонерний банк’ у заставу Національному банку України” протиправними та її скасування.

Відповідно до матеріалів справи в обґрунтування позовних вимог позивач посилався на те, що Центральний банк (відповідач) не мав права на безспірне списання та безспірне відчуження майна, що перебувало в заставі (цінні папери). Згідно з ч. 4 ст. 73 Закону про НБУ вказане право регулятора не поширюється на банки, віднесені до категорії неплатоспроможних. НБУ всупереч нормам статей 24, 27 Закону України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень”⁴ не повідомив позивача про намір звернути стягнення, не надіслав повідомлення про порушення забезпеченого обтяженням зобов’язання та не зареєстрував у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна відомості про звернення стягнення на предмет обтяження.

При цьому п. 4 оскаржуваної постанови НБУ суперечить нормам ст. 52 Закону, якою встановлено черговість задоволення вимог кредиторів. За умовами спірних кредитних договорів та договорів застави регулятор мав право залишити у своїй власності цінні папери виключно за умови, що вони не були продані третім особам. На думку позивача, НБУ повинен був прийняти постанову щодо звернення стягнення на заставні цінні папери через їхній продаж відповідно до вимог чинного законодавства, договірних умов і з отриманих від продажу коштів задовольнити свої вимоги, або звертати стягнення у судовому порядку⁵.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 30 січня 2019 р. у справі № 910/3009/18, залишеним без змін постановою Північного апеляційного господарського суду від 22 травня 2019 р., у позові відмовлено повністю.

У липні 2019 р. ПАТ “ВіЕйБі Банк” в особі Уповноваженої особи ФГВФО подало скаргу до Касаційного господарського суду з прохан-

³ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>> (дата звернення: 06.09.2020).

⁴ Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15#Text>> (дата звернення: 06.09.2020).

⁵ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 4 грудня 2019 р. у справі № 910/3009/18 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/86241679>> (дата звернення: 06.09.2020).

ням скасувати зазначені вище судові рішення та ухвалити нове рішення про задоволення позовних вимог. Зважаючи на те що справа містить виключну правову проблему, вирішення якої необхідно для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики, ухвалою Касаційного господарського суду цю справу було передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду⁶. Отже, як свідчить практика, існує проблема із визначенням та застосуванням норм спеціального і загального права у відносинах, які досліджуються.

Загалом, відповідно до правової позиції Конституційного Суду України конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному (абзац 5 п. 3 мотивувальної частини рішення)⁷.

При ухваленні судових рішень судді зазвичай користуються трьома загальноновизнаними принципами застосування правових норм: ієрархічним (перевага надається нормі, вміщеній до акта вищої юридичної сили); змістовним (перевага надається спеціальній нормі *Lex specialis derogat generali*, що у перекладі з латинської означає “спеціальний закон скасовує дію загального закону”); темпоральним (перевага надається нормі, прийнятій пізніше).

З’ясування юридичної практики та правильне застосування спеціальних норм є надзвичайно важливим у контексті їхньої конкуренції із загальними нормами.

Між загальними і спеціальними нормами (законами) є відносини субсидіарності, а не підпорядкованості. Це означає, що при регулюванні конкретних відносин у пріоритетному порядку застосовуються норми спеціального закону. У разі, якщо вони є недостатніми для належного регулювання цих відносин, у субсидіарному порядку можуть застосовуватися норми загального закону⁸.

Зазначене, зокрема, підтверджується роз’ясненнями Міністерства юстиції України. Так, відповідно до листів від 29 липня 2008 р. № 337-0-2-08-19 та від 29 квітня 2011 р. № 5149-0-26-11-18

неузгодженість між чинними нормативно-правовими актами, їх суперечності щодо того самого предмета регулювання, а також розбіжність між двома чи більше формально діючими нормами права, прийнятими

⁶ Див.: Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 1 жовтня 2020 р. у справі № 910/3009/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92021201>> (дата звернення: 06.09.2020); Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Ситнік О. М. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 р. у справі № 910/3009/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92675870>> (дата звернення: 06.09.2020).

⁷ Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп у справі про набуття чинності Конституцією України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97>> (дата звернення: 06.09.2020).

⁸ Альона Капацин, ‘Судочинство: Скасування підлягає’ (Український юрист, Вересень 2013) <<http://jurist.ua/?article/491>> (дата звернення: 06.09.2020).

з того самого питання, у теорії права відомі як колізія норм права. Колізія норм права вирішується шляхом вибору того нормативного акту, який має бути застосовано до конкретного випадку (юридичного факту). При розбіжності між загальним та спеціальним нормативно-правовими актами перевага надається спеціальному, якщо його не скасовано виданим пізніше загальним актом⁹.

Слід окремо зауважити, що жоден закон чи інший правовий акт не може вважатися “спеціальним” абстрактно та загалом. По-перше, спеціальними чи загальними можуть бути не закони загалом, а окремі норми того чи іншого закону (або навіть одного і того закону). По-друге, “спеціальність” норми не є абстрактною чи абсолютною, а є відносним поняттям. Одна й та сама норма може бути одночасно і спеціальною щодо іншої, більш загальної норми, і водночас загальною до третьої норми, яка має ще спеціальніший характер. По-третє, “спеціальність” тієї чи іншої норми не може існувати абстрактно, а встановлюється лише в контексті конкретних правовідносин, які, власне, й обумовлюють таку “спеціальність”. І по-четверте, у з’ясуванні, яка норма є більш спеціальною до іншої норми в тих чи інших правовідносинах, може виникнути необхідність лише в цілях вирішення правозастосовної колізії чи конкуренції норм. Тому переважне застосування спеціального закону означає насамперед виявлення спеціальної правової норми (а не спеціального закону як нормативно-правового акта), що підлягає переважному застосуванню перед загальною нормою. Правова норма, що поширюється на частину зазначених відносин, застосовується до цих відносин (спеціальна правова норма), а інша правова норма підлягає застосуванню до решти відносин. В іншому випадку (якщо переважно застосовувати загальну норму) вийде, що спеціальна норма не застосовуватиметься взагалі¹⁰.

Ефективним способом виявлення суперечливих і колізійних норм у законодавстві, встановлення зв’язку загальних і спеціальних норм та правильного розуміння їхньої сфери дії є тлумачення. Як слушно зазначає М. Онищук, необхідність у тлумаченні правових норм виникає, по-перше, у зв’язку з тим, що норми права мають загальний та абстрактний характер і не завжди зрозумілий їхній зміст, водночас як реальні суспільні відносини завжди конкретні, мають низку індивідуальних особливостей. Отже, у кожному конкретному випадку реалізації норм права слід з’ясувати, чи належить цей випадок до того виду відносин, який за-

⁹ Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: лист Міністерства юстиції України від 29 липня 2008 р. № 337-0-2-08-19 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v337-323-08>> (дата звернення: 06.09.2020); Лист Міністерства юстиції України від 29 квітня 2011 р. № 5149-0-26-11-18 <<https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/ministry-of-justice/3148-5149.html>> (дата звернення: 06.09.2020).

¹⁰ Капацін (н 8).

конодавець передбачив у правовій нормі, чи ні. По-друге, недоліки законодавчої техніки, що інколи трапляються у правозастосовній практиці, породжують юридичні колізії, що також сприяє виникненню необхідності в тлумаченні правових норм¹¹.

У досліджуваному випадку, зокрема у спорах, які пов'язані з виконанням неплатоспроможним банком, в якому введено тимчасову адміністрацію та (або) запроваджено процедуру ліквідації, своїх зобов'язань перед кредиторами, спеціальними для застосування будуть норми Закону, оскільки цей Закон є пріоритетним відносно інших законодавчих актів України у таких правовідносинах¹². Обумовлено це приписами ч. 3 ст. 1 Закону, які зазначають, що навіть у разі наявності колізії чи конфлікту між його нормами та нормами Закону про НБУ пріоритет у застосуванні мають саме норми Закону як основного акта, який регулює відносини, зокрема і з виведення неплатоспроможних банків із ринку та їх ліквідації.

Пріоритет норм Закону як основного акта у сфері означених відносин над нормами інших законів (навіть і “спеціальних” законів, і пізніше прийнятих), закріплено у п. 8 розділу Х “Прикінцеві та перехідні положення” цього нормативно-правового акта. Відповідно до цієї норми ‘закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, діють у частині, що не суперечить цьому Закону’¹³. Подібну точку зору висловлював Верховний Суд України у справі від 7 червня 2017 р. № 6-1809цс16¹⁴.

Висновки. Зважаючи на наведене, приписи ст. 73 Закону України “Про Національний банк України” щодо переважного й безумовного права НБУ, по-перше, задовольняти будь-яку вимогу, яка ґрунтується на здійсненому рефінансуванні банку, оформлену у встановленому законом порядку, за якою настав строк погашення, та по-друге, реалізувати її за допомогою списання у безспірному порядку заборгованості з рахунків банку і відчуження майна, що перебуває у заставі як забезпечення вимог НБУ, із приписами ст. 51 Закону України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб” відносно того, що ФГВФО затверджує способи, порядок, склад та умови відчуження майна банку, включеного до ліквідаційної маси, у разі потреби організовує консолідований продаж майна кількох банків, що одночасно перебувають у процедурі ліквідації, було б доцільно співвідносити як загальні та спеціальні.

Наведене дає змогу зробити такий висновок: суди у спорах, пов'язаних із виконанням неплатоспроможним банком, в якому введено тим-

¹¹ М. Оніщук, ‘Колізії у законодавстві України: причини та шляхи подолання’ (1996) 7 Правова держава 99.

¹² Постанова Верховного Суду України від 7 червня 2017 р. у справі 6-1809цс16 <<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicijvsu/6-1809cs16>> (дата звернення: 06.09.2020).

¹³ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб (н 3).

¹⁴ Постанова Верховного суду України від 7 червня 2017 р. у справі 6-1809цс16 (н 12).

часову адміністрацію та (або) запроваджено процедуру ліквідації, своїх зобов'язань перед кредиторами, повинні враховувати пріоритетність норм Закону України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб” відносно інших законодавчих актів України у таких правовідносинах.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Onyshchuk M, ‘Koliziyi u zakonodavstvi Ukrainy: prychny ta shlyakhy podolannya’ (1996) 7 *Pravova derzhava* 99 (in Ukrainian).

Websites

2. Kapatsyn A, ‘Sudochynstvo: Skasuvannyu pidlyahaye’ <<https://ua.112.ua/statji/kvartyrne-pytannia-naskilky-zrostut-tsiny-na-zhytlo-v-2019-rotsi-476502.html>> (accessed: 20.04.2020) (in Ukrainian).

Volodymyr Ustyenko
Tetyana Hudima

SOME LEGISLATIVE ASPECTS OF THE REPAYMENT UNDER BANK REFINANCING AGREEMENT

ABSTRACT. Refinancing of commercial banks is one of the instruments of monetary policy and is based on the functions of the central bank as a “lender of last resort”. Its essence at the micro level is to maintain the liquidity of banks, and at the macro level – to expand the money supply in the country’s economy. In most cases, refinancing is secured by domestic government bonds. As generally known, this type of securities is considered to be the most highly liquid collateral. This guarantees to the Central Bank in the repayment of refinanced funds, in particular in the case of classifying the borrowing bank as insolvent. This is especially relevant given the recent crisis in Ukraine and leading to the loss of banking institutions. During 2014–2018, the National Bank of Ukraine initiated the filing of 115 lawsuits to repay insolvent banks’ debts under refinancing agreements. The total amount of claims is UAH 37 billion. Almost half of the cases have already been approved and are being enforced.

However, some legal contraventions regarding the procedure for the sale of mortgaged property under refinancing agreements (in the case of classifying the bank as insolvent), significantly complicate the process, lead to re (under new circumstances) consideration of cases and delay the repayment of previously provided funds. This, therefore, has a negative impact on the state and size of gold and foreign exchange reserves of the National Bank of Ukraine.

The analysis of various aspects of the implementation of the monetary policy of the state, including the features of refinancing of commercial banks, has become the object of attention of many both domestic and foreign scientists. However, today there are still some problems, regarding the priority of application of the norms of various legislative acts

Володимир Устименко, Тетяна Гудіма

in the procedural issues of repayment of such funds in case of classifying the borrowing bank as insolvent. This highlights the need for further scientific research in the appropriate direction.

The methodological basis of the study were modern methods of cognition: formal-logical, analytical-synthetic, logical-legal and others. The formal-logical method was used to analyse court practice, as well as regulations governing relations related to refinancing banks and the insolvent bank's fulfilment of its obligations to creditors. Logical-legal method revealed inconsistencies in the current legislation of Ukraine the field study and justify suggestions for their elimination.

In the analysis the authors concluded that the courts in disputes over the fulfilment of their obligations to creditors by an insolvent bank, which introduced a temporary administration and / or liquidation procedures implemented, should take into account the priority of the Law of Ukraine "On the Individual Deposit Guarantee System" in relation to other legislative acts of Ukraine in such legal relations.

During the analysis, the authors came to the conclusion that courts in disputes over the performance of an insolvent bank, which introduced a temporary administration and/or liquidation procedure, its obligations to creditors, should take into account the priority of the Law of Ukraine "On Deposit Guarantee System" concerning other legislative acts of Ukraine in such legal relations.

KEYWORDS: refinancing; monetary policy; National Bank of Ukraine; insolvent banks; the procedure for the sale of mortgaged property; litigation.